

ASƏF ORUCOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: aseforucov@yahoo.com.tr

XIX-XX ƏSRLƏRDƏ NAXÇIVANDA ŞƏHƏR ƏHALİSİNİN GEYİMLƏRİ

Məqalədə XIX-XX əsr Naxçıvanda şəhər əhalisinin geyim mədəniyyəti araşdırılmışdır. Araşdırmalar nəticəsində qeyd edilmişdir ki, geyimlər xalqın əmək fəaliyyətini, sosial vəziyyətini, etnogenez məsələlərini, xalqlar arasında mədəni-tarixi əlaqələri öyrənmək üçün vacib etnoqrafik mənbədir. Tədqiqat nəticəsində Naxçıvanda da geyimlərin kişi, qadın və uşaq geyimləri olmaqla üç yerə ayrıldığı ortaya qoyulmuşdur. Eyni zamanda geyimlərin həm gündəlik, mərasim, həm də peşə mənsubiyyətinə uyğun olduğu öyrənilmişdir. Geyimlərin baş, ayaq, alt və üst geyimlərə ayrıldığı tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, şəhər, geyim, mədəniyyət, başmaq, papaq.*

Maddi-mədəniyyətin bir növü kimi milli geyimlər xalqı səciyyələndirən, fərqləndirən, milli cəhətdən sonrakı yüzilliklərə çatdıran vacib etnoqrafik faktlardır. Maddi-mədəniyyətin digər sahələri kimi, geyimlər də sosial-iqtisadi həyat şəraiti ilə üzv surətdə bağlı olub, xalqın əmək fəaliyyətinin, onun təsərrüfat-istehsal məşğuliyyətinin xarakterini, bədii estetik zövqünü, cəmiyyətin ictimai qrupları arasındakı sosial-zümrə fərqlərini aydın şəkildə özündə əks etdirir. Xalq geyimlərinin tarixi-etnoqrafik bölgələr üzrə araşdırılması həm Azərbaycan geyim mədəniyyətinin ümumi (oxşar) və məhəlli (fərqli) xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir, həm də azərbaycanlıların qonşu xalqlarla etnik-mədəni əlaqələrini izləməyə yaxından kömək edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, XIX yüzilliyin geyim formaları biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə özündən əvvəlki tarixi dövrlərdə təşəkkül tapmış geyim növlərinin məntiqi davamı olsa da, yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu cəhət özünü daha çox şəhər-kübar və peşə geyimlərində təzahür etdirirdi. Xüsusən əmək bölgüsünün artması müxtəlif növ peşə geyimlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Cəmiyyətdə peşə və zümrə fərqlərinin artması onların libaslarında da özünü göstərirdi. S.Dünyamalıyeva XIX yüzillikdə Azərbaycan geyimlərində dəyişiklik olduğunu vurğulayaraq qeyd edir ki, belə dəyişikliklərdən biri də hərbi geyimi və onunla bağlı olan əsləhə növlərinin tədricən gərəksizləşməsi və aradan çıxması olmuşdur. Təkcə kəmərdən asılan xəncər və çuxanın yaxasında patrondaşı əvəz edən vəznə hələ də kişi libasının tamamlayıcı elementi kimi qalmaqdadır. Sonralar bu elementlər öz funksional əhəmiyyətini qismən itirərək, daha çox dekorativ bəzək elementi kimi qorunub saxlanılmışdır [1, s. 134].

Bütün tarixi-etnoqrafik bölgələrdə olduğu kimi Naxçıvanda da geyimlər kişi, qadın və uşaq geyimləri olmaqla üç yerə ayrılır. Bundan əlavə geyimlər həm gündəlik, mərasim, həm də peşə mənsubiyyətinə uyğun olmuşdur və bu gün də olmaqdadır.

Bir məsələni vurğulamaq istərdik ki, məqalənin həcmi nəzərə alaraq bəzi geyimlər araşdırmaya cəlb edilməmişdir.

Kişi geyimləri. Kişi geyimləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: alt geyimləri (can köynəyi, dizlik); üst geyimləri (çuxa, arxalıq, əba, şalvar); baş geyimləri (papaq, araqçım, əmmamə); ayaq geyimləri (ayaqqabılar, corablar, dolablar) və kəmərlər.

Alt geyimləri əsasən pambıq parçalardan, qalın ağdan, bezdən tikilirdi. Alt geyim növünə aid olan can köynəkləri forma və quruluşuna görə bir neçə yerə ayrılır. Gen və uzun qol bütün can köynəklərinə şamil edilirdi. Dizliklər isə sətın və yaxud atlasdan tikilirdi. Qışda isə qalın parçalardan hazırlanırdı.

Çuxa. Kişi üst geyimlərindən çuxanı qeyd edə bilərik. Çuxa haqqında Kitabı-Dədə Qorqud dastanında da rast gəlirik [4, s. 44]. Çuxa əsas etibarilə qalın parçadan tikilirdi. Geyən şəxsin yaşından asılı olaraq çuxanın rəngi və boyu başqa-başqa olardı. Cavanlar nisbətən gödək və açıq rəngli, qocalar isə qara və ya başqa tünd rəngli, uzunətəkli çuxa geyinirdilər. Uzunluğu dizə qədər olardı. Varlıların çuxası qiymətli parçadan, əsasən zərif mahuddan tikilirdi. Çuxanın vəznəli və vəznəsiz növləri olmuşdur. Ümumiyyətlə, Qafqaz xalqları üçün səciyyəvi olan vəznəli çuxa növünü əsasən Naxçıvan bölgəsinin şəhərlərində cavanlar geyinirdilər [5, s. 55]. Professor F.Vəliyev yazır ki, Cənubi Qafqazın başqa xalqlarından fərqli olaraq Azərbaycan xalqının geyindiği çuxalar düymələnmiş [9, s. 125]. Bir məsələni də qeyd etmək ki, “Naxçıvan milli geyimləri” adlı kitabda nədənsə çuxa küləcə kimi qeyd edilmişdir [7, s. 38]. Çuxa ilə bağlı xalq arasında deyimlər də mövcuddur.

Döşənibdir xəli yar, çuxası vəznəli yar.

Əzizim bax çuxaya, tökülüb yağ çuxaya.

Çuxası yaşıl oğlan, geyin, yaraşır oğlan.

Arxalıq. Kişi üst geyimlərindən biri də arxalıqdır. H.Həvilov yazır ki, arxalıqlar öz biçiminə görə önürlü, önürsüz və döşüaçıq olmaqla üç növə ayrılırdı. Arxalıqlar həm nazik (çit, sətın, qanovuz), həm də qalın (məndülə, qəsdor, mahud) parçalardan tikilirdi. Arxalıq həmişə astarlı tikilirdi. Şimali Qafqazda, Volqaboyu və Sibir tatarları arasında bu geyim növü “zəpun”, və “beşmet” adı ilə tanınırdı [3, s. 156]. Arxalığı soyuq vaxtları çuxanın altından, isti vaxtlarda isə birbaşa köynəyin üstündən geyinirdilər. Şəhər əhalisindən fərqli olaraq dağlıq bölgədə yaşayanlar “sırıqlı arxalıq” adlanan arxalıq da geyirdilər. Yanlış olaraq “Naxçıvan milli geyimləri” adlı kitabda arxalığın soyuq vaxtlarda çuxanın üstündən geyinildiyi qeyd edilir.

Kürk. Kürklər əsasən qoyun dərisindən olub, yunlu tərəfi içəri tikilirdi. Bəzi tədqiqatlarda kürkün bir növü olan Kaval (sallama) kürkün varlı zümrənin və Naxçıvanda şəhər əhalisinin geyimi olduğu bildirilir. Bununla bağlı Naxçıvanda “kürküm var mülküm var” deyimini işlənməkdədir. Bəzi dağlıq rayonlarda kişi üçün üst qış geyimi qoyun dərisindən tikilən yaxası düyməli kürk hesab olunurdu. Ticarət mərkəzlərində və şəhərlərdə kişilərdən Xorasan kürkü geyinənlər də vardı. Xorasan kürkünün üzəri ipək sapla naxışlanırdı [10, s. 7].

Əba. Kişi üst geyimlərinin içərisində əbaların da özünəməxsus yeri vardır. Əbaları əsasən din xadimləri geyirdilər. Dizdən aşağı (topuğa qədər) uzunluqda olardı. Bir qayda olaraq qara rəngdən hazırlanırdı.

Kişi üst geyim növünü tamamlayan hissələrdən biri də şalvar idi. Şalvarlar, orta əsrlərdə olduğu kimi, XIX-XX əsrin əvvəllərində də yenə də aşağıdan dar, yuxarı getdikcə enlənirdi. Bu şalvarlar beldən hörmə, ucları rəngli qotazlı bağlarla bağlanırdı [2, s. 12]. Qara, yaşıl, mahuddan hazırlanan, şaldan və ipəkdən tikilən şalvarlar var idi ki, belə şalvarlara tikiş texnikasına görə “nifəli şalvar” və ya “musurmanı şalvar” deyirdilər. Belə şalvarların qabağı yarıq olmurdu. Onların bel yerinə nifə tikərdilər. Varlı əhəlinin geyindiği qabağı yarıq şalvar “urusu şalvar” adlanırdı. XX əsrin ikinci yarısından

başlayaraq fabrik şalvarları geniş şəkildə yayılmışdı. Demək olar ki, əldə toxunulan şalvarlar aradan çıxmışdır.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda geniş yayılmış geyim növlərindən biri “xəşmə şalvar”ı idi ki, zərif parçadan hazırlanırdı. Bununla bağlı xalq arasında bir deyim də vardır.

Araz qırağında vardır talvarım,

Evdə göy çuxam var xəşmə şalvarım [8, s. 59].

Bir məsələni də vurğulamaq istərdik ki, şalvarlar daha çox XX əsrin sonlarından başlayaraq qadın geyimi kimi də məişətimizə geniş şəkildə daxil olmuşdur. Formasına, tikiş texnikasına görə qadın və kişi şalvarları bir-birindən fərqlənmişdir. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qızlar və oğlanlar (xüsusən 15-35 yaş arasında olanlar – A.O.) dar modeldə olan “cins” şalvarlara üstünlük verirlər.

Qadın geyimləri. Qadın geyimləri də kişi geyimləri kimi alt, üst, baş, ayaq geyimlərinə ayrılır. Alt geyimləri can köynəyi və alt tumanından ibarət olmuşdur. Müasir dövr geyim mədəniyyətində alt və üst paltarları qəti sürətdə bir-birindən ayrılmışdır. Fabrik üsulu ilə yüksək keyfiyyətli parçaların istehsalının artması alt paltarlarının geniş yayılmasına və əhalinin bütün ictimai zümrələri arasında bu anlayışın möhkəmlənməsinə təkan vermişdir.

Üst geyimlərinə gəldikdə A.Mustafayev yazır ki, Azərbaycan qadınlarının ənənəvi üst geyimləri arasında “çəpkən”, “nimtənə”, “baharı”, “don” və “məndülə” adları ilə bəlli olan arxalıq xüsusi yer tutmuşdur. Başqa sözlə, adları çəkilən üst geyim növləri tipoloji cəhətdən arxalığın məhəlli variantlarını təşkil etmişdir. Bundan əlavə qadın üst geyimlərindən biri də küləcə və tuman olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə isə paltolar, plaşlar, kostyumlar, koftalar, şalvarlar, jaketlər geyim mədəniyyətində mühüm yer tutmuş və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz ənənəvi geyimləri tamamilə sıxışdırıb çıxarmışlar [6, s. 138].

Arxalıq. Qadınlar arasında çox yayılmış geyimlərdən biri də arxalıq idi. Bunlar kişi arxalıqlarından, əsasən, öz gödəkliyi (qurşağa qədər olardı) və üstünün gözəl bəzəkləri ilə fərqlənirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, arxalıq, eləcə də başqa qadın üst geyimlərinin qolları altında çapıq (kəsik) olardı. Bu çapıqlar qolun rahat hərəkət etməsi və isti havalarda tərlənməməsi üçün idi [7, s. 12].

Çəpkən. Qadın üst geyimindən biri də çəpkəndir. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində çəpkən var ki, qırmızı məxmər parçadan tikilmişdi. Qolunun ağzına və ətək hissəsinə tikmə naxış vurulmuşdur. Çəpkənlərin bir qayda olaraq qolları uzun olardı. D.Məmmədov yazır ki, saya parçadan tikilən çəpkənlər adətən düz yaxalı olurdu [5, s. 63].

Küləcə. Naxçıvan zonasında geniş yayılmış mövsümi səciyyə daşıyan bahalı parçalardan (xara, zərxara, məxmər və s.), uzun ətəkli və astarlı biçilib tikilən qadın çiyin geyimlərindən biri də küləcədir. Qolu düz və dirsəkdən bir az aşağı, yaxası açıq biçilirdi. Bütün kənar və tikiş xətləri boyunca çox zəngin bəzədilirdi. Əsasən qalın məxmər, qanovuz, tirmə, tafta, parçalardan tikilən küləcə üst tumanın ətək bəzəyi ilə eyni cür bəzədilirdi. Bəzək üçün müxtəlif tikmə texnikalarından –güləbətini tikmə, məlilə, bafta, zəncirə, qaragöz, sərmə, muncuqlu tikmə, piləkli doldurma və s. istifadə edilirdi. S.Dün-yamalıyeva yazır ki, küləcə “baharı” geyim adına müvafiq olaraq baharda geyinilən və çoxlu güllü-bəzəkli olduğuna görə güllü-cə sözündən yaranıb [1, s. 167]. Bəzi mənbələrdə kişi geyimi kimi də qeyd edilir. Ancaq Naxçıvanda bizim topladığımız materiallarda küləcənin qadın geyimi olduğunu görürük.

Qadın üst geyimlərini daha da gözəlləşdirmək üçün evdə və sənətkar karxanalarında hazırlanmış müxtəlif çeşidli baftalar-sarıma, qaragöz, zəncirə, şahpəsənd və s. möv-

rud idi. Bunlardan əlavə qızıl və ya gümüşdən hazırlanmış qoza və katibi qoza düymələr də qadın geyimlərinin yaxası boyunca tikilirdi. Köynəyin ələyinə tikmək üçün qızıldan kəsilmiş ətklik və ya midaxıl istifadə olunurdu. Qadın geyimlərində güləbətın, muncuq, pılək və s. tikmələr də geniş yer tuturdu [10, s. 7].

Tuman. Qadın üst geyimlərindən biri də tumanlardır. Topladığımız etnoqrafik materiallara görə tumanlar 6-8, bəzən daha böyük 10 taxtadan olurdu. Naxçıvan qadınlarının tumanlarının ələyi çox zəngin bəzədilirdi. Tuman ələyinin bəzədilməsində muncuqlu tikmə, məlilə, pılək, gümüş burmalar, doldurma və s. tikmə növlərindən istifadə edilirdi. Tumanın ələyini bəzəmək imkanı olmayan kasıb qadınlar onun ələyinə əlvan rəngli parçadan bir neçə cərgə haşiyələr tikərmişlər. Ətkliyin bu növünə “qıyqac” deyilirdi. XIX əsrdə Naxçıvanda “cütbalıq” tumanlardan da geniş istifadə edilmişdir.

Naxçıvan şəhər əhalisinin geyimlərindən danışarkən *ayaq geyimlərini* vurğulamaq lazımdır. Ayaq geyimlərindən başmaq, corab və dolaqları qeyd etmək lazımdır. Onu da vurğulayaq ki, dolaqlar əsasən kişi ayaq geyimlərinə daxildir. Keçmişdə başmaq “zənanə” (qadın) və “mərdanə” (kişi) olmaqla iki növdə hazırlanarmış. Biçim üsulu və tikmə texnikası baxımından bunlar bir-birinə çox yaxın olsalar da, bəzək tərtibatına və zərifliyinə görə, qadın başmaqları seçilib fərqlənirdi. Qadın başmaqının üstü çox vaxt məxmərdən tikilərək müxtəlif tikmə növləri ilə bəzədilirdi halda kişi başmaqlarına bəzək vurulmurdu. Naxçıvanda olan ayaq geyimləri içərisində isə çust və çarıq daha çox istifadə olunurdu. Keçi dərisindən hazırlanan çəkmələrə xalq içərisində “xrom çəkmə” də deyilirdi.

Kəlik. Şəhər qadınları ev şəraitində daha çox kəlik geyməyə üstünlük verərdilər. Digər ayaqqabı növlərindən fərqli olaraq, kəliyin dabanı yastı olub, ev işləri görərkən daha rahat hesab edilir [8, s. 54]. Şəhər əhalisinin əksəriyyətinin, kənd əhalisinin isə varlı zümrələrinin ayaq geyimləri içərisində şətəl, çust, məst də mühüm yer tuturdu.

Nəleyin. Nəleyinin dabanı başmağa nisbətən xeyli alçaq olur, üstü çox vaxt parçadan olub tikmə ilə bəzədilirdi [6, s. 141]. Şəhər qadınları evdə, adətən, nəleyin geyinirdilər.

Şətəl. Azərbaycanın bir sıra bölgələrində, xüsusilə də şəhər əhalisinin məişətində ev ayaq geyimi kimi “şətəl” geniş yayılmışdı. Şətəl boğazsız hörülmüş corabı xatırladırdı. Lakin corabdan fərqli olaraq, onun alt hissəsi xeyli qalın hörülürdü. Bəzən şətəlin istifadə müddətini uzatmaq üçün onun altına tumacdan əlavə “altlıq” tikilirdi [6, s. 149].

Başmaq. Aşılı dəri (kosala, tumac, ətvi, müşkü) və göndən tikilən başmaqın yalnız pəncə hissəsinin üstü örtülü olurdu. Onun çitməsi dik olub azca geriye qatlanır, arxası isə açıq qalırdı.

Hündürdaban ayaqqabı növü olan başmaqın dabanına ağacdan xüsusi olaraq “dabanlıq” bərkidilir və nal vurulurdu.

Məst. İbadətlə bağlı ayaq geyimi olduğundan məsti ən çox namaz qılan kişilər və ibadətlə məşğul olan din xadimləri (molla, axund, müfti, seyid, müəzzin və b.) ev şəraitində geyinirdilər. Keçmişdə məst təkcə Azərbaycanda deyil, digər müsəlman xalqları arasında da geniş yayılmışdı. Məstin həm altı, həm də üstü tumacdan tikilirdi. Yumşaq aşılarmış dəridən altlıqsız hazırlanan məstin üstündən gəzməyə çıxan zaman başmaq geyinilirdi.

Tufli. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərindən etibarən şəhər qadınları arasında “qondara”, “dikdaban”, “quşkeçməz” və s. adlarla bəlli olan satılma tufllər olmuşdur. R.Əfəndiyev yazır ki, XIX əsrin axırlarından başlayaraq şəhərdə yaşayan dövlətli şəxslərin arvadları Qərbi Avropa tuflləri geyirlər [2, s. 14]. Bununla əlaqədar olaraq, ənənəvi ayaq geyimləri: başmaq və nəleyin sıxışdırılıb məişətdən çıxarılmışa başlamışdır.

Naxçıvan əhalisinin qızları dikdaban da (dabanı dik olduğu üçün quşkeçən, yəni quş keçə bilən deyərlər – A.O) geyərdilər.

Gəl gedək beləsinə,
Sarvanlar məhəlləsinə,
Axtarıb tapmasaq,
Od vuraq məhəlləsinə,
Ay sarı yaylıq, sarı kofta, badamı çittuman,
Yandırır yaxar adamı dikdaban.

F.Vəliyev yazır ki, quşkeçər ayaqqabıları nişanlı qızlara bayram və toy hədiyyəsi kimi aparardılar. Naxçıvan quşkeçərləri zərif aşılınmış dəridən üzünə, üstünə muncuq düzülür, burun hissəsi enli olur. Gəlin köçən nişanlı qızlara oğlan evi tərəfindən toy əşyaları içərisində bir neçə cüt başmağın, quşkeçənin olması vacib idi. Etnoqraf alim yazır ki, hazırda gəlin üçün nişan sovqatı aparın zaman onun içərisinə ayaqqabı qoyulmur. Xalq inamına görə ayaqqabı “darlıq”, “sıxıntı” və s. kimi mənaldandır [8, s. 53]. Bizim topladığımız etnoqrafik materiallara görə ayaqqabıları (iki ədəd – onlardan biri gəlin ayaqqabısı) toya az qalmış gəlinin toy paltarlarının içinə qoyarlar. XX əsrdən başlayaraq qadın ayaq geyimləri içərisinə rezindən hazırlanan, fabrik istehsalı olan qaloşlar daxil olmağa başlamışdır. Müstəqillik əldə ediləndən sonra Türkiyə istehsalı olan qaloşlar da ölkəmizə daxil olmağa başladı. Bu qaloşlar rus qaloşlarından fərqli olaraq tamamilə rezindən olardı. Qeyd etmək lazımdır ki, qaloşlar daha çox qarlı, pəlçikli hava şəraiti zamanı geyilirdi. Sonrakı dövrlərdə qadın ayaq geyimlərinə sabo, sapaşki, pasonoşkalar daxil olmağa başladı. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qızlar krasofqa adı ilə bilinən idman ayaqqabısı formasında olan ayaqqabılar geyinməyə başladılar. Ayaq geyimi olan sapaşkilər əsasən qış geyimlərinə daxildir. Qadın sapaşkiləri kişi sapaşkilərinə görə boğazı daha uzun dizə qədər olur. Bundan əlavə topuqdan iki-üç sm hündür olan qadın sapaşkiləri də vardır. Qadın sapaşkilərinin bəzilərinin altı düz, bəzilərinin ki, isə hündür dabanlı olur. Sapaşkilərin demək olar ki, əksəriyyətinin yan tərəfindən sep qoyarlar ki, bundan ayaqqabını soyunub geyinmək üçün istifadə edilir. Sapaşkilər bir qayda olaraq qış fəslində geyinmək üçün alınır. İçərisində nazik yun qatı olar. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq daha çox şəhərdə yaşayan qadınlar parçadan tikilmiş sapaşkiləri yay fəslində də geyərlər.

Yayıma arealına görə, şəhər əhalisinin geyim dəstində əsas yer tutan kişi başmağı “mərdanə başmaq” adı ilə məlum idi. Əsasən iri sənət mərkəzlərində peşəkar başmaqçılar tərəfindən istehsal olunduğundan, çarıq ilə müqayisədə baha başa gəldiyindən kənd əhalisinin böyük əksəriyyəti başmaqdan istifadə edə bilmirdi. Hündürdabanlı, altına nal vurulmuş, aşılınmış göndən (müskü, tumac, sağrı və s.) bəzəksiz hazırlanan kişi başmağının başlıca müştərisi şəhər əhalisi idi [8, s. 80]. Naxçıvanda mövcud olan üç bazar meydanından biri “başmaqçı meydanı” adlanırdı. XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq demək olar ki, ayaq geyimlərində fabrik istehsalı olan ayaqqabılar mühüm yerlərdən birini tutmağa başladı.

Geyim mədəniyyətindən bəhs ediriksə **baş geyimlərini** xüsusilə vurğulamaq lazımdır. İstər qadın, istərsə də kişi geyimlərində bu geyim növünün özünəməxsus yeri olmuşdur. Bu geyim növü soyuq və istidən insanı qorumaqla yanaşı qeyrət və namus rəmzi olmuşdur.

Ənənəvi kişi baş geyimlərindən biri papaq olmuşdur. Papaq dəri, keçə, parça və s. hazırlanırdı. Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi Naxçıvanda da imkanlı kişilər qaragül dərisindən papaq tikdirirdilər ki, buna “buxara” papaq deyirdilər. Yaşlı nəslin verdiyi məlumatlara görə XX əsrin ortalarında, hətta 60-70-ci illərdə papaq qoymayan

kişilərə, istərsə də cavanlara pis baxardılar. Belə ki, bu dövrdə papaq qoymayan insan tapmaq olmazdı. S.Dünyamalıyeva Molla Nəsrədin jurnalına istinadən yazır ki, Ordubad və İran kəndlərində qoyulan papaqlar çox enli və yastı idi [1, s. 184]. Kişi baş geyiminə Azərbaycanda xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Baş açıq gəzmək olmazdı. Ən geniş yayılmış kişi baş geyimləri müxtəlif biçimli dəri papaqlar hesab olunurdu.

Bölgədə qadın baş geyimlərindən isə cuna, qəşbənd, ləçək, tül, örpək, yaylıq, kəlağayı, araqçın, dingə və s. qeyd edə bilərik. Cuna, qəşbənd, ləçək kimi baş geyimləri eyni formada geyinilmiş baş geyiminin müxtəlif adlarıdır. Bunlar nazik pambıq parçadan və ya tənziyədən dördkünc və ya üçkünc kəsilərək kənarları bəzəkli və ya bəzəksiz baş geyimidir. Onlardan saçları bir yerə yığmaq, eyni zamanda başın tərləməsinin qarşısını almaq üçün istifadə edirdilər. S.Dünyamalıyeva isə bunların üstündən geyiniləcək qiymətli baş geyimlərini saç tərəfindən qorunmaq üçün işləndiyini də qeyd edir [1, s. 171]. Etnoqraf alim F.Vəliyev yazır ki, geymə (qoyma) növlü qadın baş geyimlərinin digər bir qismini də mürəkkəb quruluşlu dingə və çalmalar təşkil edirdi. Naxçıvan qadın geyim dəstinə daxil edilən dingə söyüd və ya tənək çubuqlarından hörülmüş “çənbər” adlanan dingə səbətinin üzərinə şal sarımaqla qurulurdu [9, s. 112]. Baş geyimlərindən biri də araqçındır. Araqçın şifahi xalq ədəbiyyatında geniş təsvir edilirdi. Məsələn, “Araqçını dəstə qoy, endirib göz üstə qoy”, “Araqçını sallama, yurdun yerə tullama”, “Araqçının zəri var, butası var, zəri var”.

Şəhərdə əsasən baş geyimi kimi iki yaylıqdan istifadə edirdilər. İmkanlı ailələrdə alt yaylığı araqçın əvəz edirdi. Naxçıvanda sadə ailələrdə başa bağlanan qəşbəndin (çarqatın) üstündən kəlağayı bağlanırdı. Naxçıvanda kasıb qadınlar başlarına “qəşbənd” adlanan çarqat bağlayandan sonra onun üstündən kəlağayı örtürdülər. Qəşbənd, adətən, hər iki ucunda qarmaq olan “boğazaltı” vasitəsi ilə başa bərkidilirdi [6, s. 140]. Qəşbənd başa hər iki ucunda qarmaq olan boğazaltı vasitəsi ilə bərkidilirdi. Üstdən bağlanan kəlağayı və ya yaylıq diaqonal boyunca qatlanır, mərkəz təpəyə düşməklə uclar öndə qoşalaşdırılır.

Qızlar və gənc qadınlar adətən ağ baş örtüyü örtərdilər. Qara geyimli baş geyimləri isə əsasən yas mərasimlərində istifadə edilərdi. Müasir dövrdə demək olar ki, qadınlar başlarına çadıra örtməzlər, yaşlı nəsilləri çıxmaq şərti ilə qadınlar başlarına yaylıq bağlamazlar. Soyuyq hava şəraitində daha çox gənc qızlar başlarına papaq qoyarlar.

Sonda qeyd edə bilərik ki, ənənəvi geyimlər XX əsrin birinci yarısının sonlarına doğru əsaslı şəkildə dəyişikliyə məruz qalmış və tamamilə aradan çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dünyamalıyeva S. Azərbaycanın geyim mədəniyyəti tarixi: Bədii etnoqrafik tədqiqat. Bakı: Nağıl evi, 2003, 560 s.
2. Əfəndiyev R. Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri (geyimlər). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1960, 22 s.
3. Həvilov H. Azərbaycan etnoqrafiyası. Bakı: Elm, 1991, 256 s.
4. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
5. Məmmədov D. XIX-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanın maddi mədəniyyəti: Tarixi-etnoqrafik tədqiqat. Bakı: Elm, 2006, 208 s.
6. Mustafayev A. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi: Etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, 420 s.
7. Naxçıvan milli geyimləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 92 s.
8. Vəliyev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (geyimlər və bəzəklər). Bakı: Elm, 2016, 172 s.

9. Vəliyev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti: Tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 424 s.
10. Азербайджанская национальная одежда. Москва: Искусство, 1972, 128 s.

Асеф Оруджев

ОДЕЖДА ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НАХЧЫВАНА В XIX-XX ВЕКАХ

В статье была исследована культура одежды городского населения в Нахчыване в XIX и XX веках. В результате исследований выявлено, что одежда является важным этнографическим источником для изучения трудовой деятельности, социального статуса людей, этногенеза и культурно-исторических отношений между народами. В результате исследования было показано, что одежда в Нахчыване разделена на три группы – мужскую, женскую и детскую одежду. В то же время мы выяснили, что одежда имела повседневную, церемониальную и профессиональную принадлежность. К исследованию были привлечены головные уборы, обувь, верхняя и нижняя одежда.

Ключевые слова: *Нахчыван, город, одежда, культура, тапочки, кепка.*

Asaf Orujov

CLOTHING OF THE URBAN POPULATION OF NAKHCHIVAN IN THE XIX-XX CENTURIES

The paper studies the culture of urban clothing in Nakhchivan in the 19th and 20th centuries. As a result of the research, it was revealed that clothing is an important ethnographic source for studying work activity, the social status of people, ethnogenesis and cultural and historical relations between peoples. As a result of the research it was shown that clothes in Nakhchivan are divided into three groups – men's, women's and children's clothes. At the same time, we found out that the clothes were everyday, ceremonial and professional. The study involved headgear, shoes, coats and underwear.

Keywords: *Nakhchivan, city, clothing, culture, shoes, cap.*

(Tarix elmləri doktoru, professor Fəzail Vəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir. Qrant №EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5